

PRZYRODA W SYSTEMIE ODZNAK KRAJOZNAWCZYCH POLSKIEGO TOWARZYSTWA TURYSTYCZNO-KRAJOZNAWCZEGO

Szymon Bijak

Streszczenie

Przyroda coraz częściej staje się głównym motywem uprawiania turystyki. Poznanie przyrodniczych walorów i atrakcji turystycznych jest obowiązkowym elementem programów wycieczek zarówno zbiorowych, jak i indywidualnych. Odznaki turystyczno-krajoznawcze Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego (PTTK) mają stanowić próbę podpowiedzi i wskazania tych miejsc, które warto odwiedzić i poznać. Praca przedstawia odznaki krajoznawcze PTTK w kontekście propagowania poznania atrakcji przyrodniczych i form ochrony przyrody w Polsce.

Słowa kluczowe: przyroda, odznaki, krajoznawstwo, PTTK

NATURE IN THE SYSTEM OF PTTK TOURIST BADGES

Abstract

Nature becomes the main motivation of tourism more and more often. Cognition of tourist values and attractions concerning the nature is obligatory point in both massive and individual tourism. Special badges are supposed to be kind of a hint or additional support in making up the decision about which places are worth visiting and seeing. The paper presents heritage-tourism badges of PTTK as an encouragement to learn nature attractions and protection forms in Poland.

Key words: nature, badges, sightseeing, PTTK

Wstęp

Przemiany społeczno-polityczne występujące na ziemiach polskich pod kon. XIX i na pocz. XX w. doprowadziły do powstania organizacji społecznych, których zainteresowania obejmowały także środowisko przyrodnicze, jego poznanie i ochronę. Zarówno Polskie Towarzystwo Tatrzańskie (PTT), jak i Polskie Towarzystwo Krajoznawcze (PTK) umieściły w swoich dokumentach statutowych i programowych odwołania do przyrody (Gotowt-Jeziorska 2006, Kuśmierek 2008). Przejawami realizacji postawionych sobie celów było powołanie przez te towarzystwa stosownych jednostek organizacyjnych oraz szereg działań i akcji bezpośrednich. Od 1908 roku istniała w PTK Komisja Ochrony Osobliwości Przyrody, a w 1911 r. w PTT powołano Komisję Ochrony Tatr. Dzięki staraniom PTT powstało wiele rezerwatów przyrody w Karpatach. Postulowano też utworzenie na terenie Tatr parku narodowego (Kuśmierek 2008). Z kolei członkami PTK byli wybitni twórcy międzywojennej ochrony przyrody w Polsce – Władysław Szafer, Roman Kobendza czy Stefan Jarosz (Gotowt-Jeziorska 2006). Przyroda i jej wzajemne relacje z turystyką były stale obecne na łamach czasopism wydawanych przez PTT („Pamiętniki Towarzystwa Tarzańskiego”, „Wierchy”) i PTK („Roczniki PTK”, „Ziemia”) (Lewan 2004, Kuśmierek 2008).

Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze (PTTK), powstając w 1950 r. z połączenia PTK i PTT, stało się spadkobiercą i kontynuatorem idei, dorobku oraz doświadczenia tych organizacji, także w zakresie poznawania i ochrony ojczystej przyrody. Odniesienia do środowiska przyrodniczego znalazły miejsce w zapisach statutowych oraz dokumentach powstałych w toku działalności PTTK (Kuśmierek 2008). Zagadnienia związane z przyrodą i jej ochroną były poruszane na Kongresach Krajoznawstwa Polskiego. Popularyzacji tej tematyki służą różne akcje i projekty prowadzone przez Towarzystwo – np. „Turystyka a środowisko przyrodnicze”, „Zielone Płuca Polski” czy „2008 – Rok Przyrody w PTTK” lub „Przyroda uczy najpiękniej” (Kuśmierek 2008, Rezolucja... 2009). Do realizacji zapisanej w celach statutowych edukacji przyrodniczej i popularyzacji ochrony przyrody powołano Komisję Ochrony Przyrody Zarządu Głównego PTTK. Działa ona przez swoje odpowiedniki terenowe oraz członków kadry programowej Towarzystwa, czyli Instruktorów Ochrony Przyrody i Opiekunów Przyrody PTTK (Szafranski 2008).

Jednym z elementów, który może wspierać poznanie walorów i atrakcji turystycznych Polski są odznaki turystyki kwalifikowanej i krajoznawcze PTTK. Wśród celów ich ustanowienia, szczególnie w przypadku odznak krajoznawczych, często pojawiają się elementy związane ze środowiskiem naturalnym i jego ochroną. Celem niniejszej pracy jest przedstawienie tych odznak krajoznawczych PTTK, które poruszają aspekty przyrodnicze.

System odznak turystyczno-krajoznawczych w PTTK

Odnakę można uznać za materialny atrybut uprawiania turystyki i krajoznawstwa, miernik kwalifikacji i doświadczenia turysty (Jabłoński 2003). Może to być także wyróżnienie określające przynależność do konkretnej organizacji, świadectwo pewnych zainteresowań czy dowód szczególnych zasług oraz osiągnięć. Odznaki uważane są również za doskonałe źródło aktywizacji i zwiększania uczestnictwa społeczeństwa, szczególnie zaś młodzieży, w turystyce. Mogą służyć także jako element budowania patriotyzmu lokalnego lub stanowić dodatkowe, atrakcyjne narzędzie pracy dla nauczycieli czy instruktorów harcerskich (Jabłoński 2003, Lewandowski 2009).

Ustanowienie odznaki sprowadza się przede wszystkim do opracowania regulaminu i przygotowania wizerunku graficznego (tzw. „blachy”). Konopacki (2001) podkreśla, że regulaminy poszczególnych odznak tworzone są z myślą, by objąć swym zasięgiem możliwie szeroki krąg odbiorców, zachęcać do poszerzania wiedzy i umiejętności przez zdobywanie coraz to wyższych stopni oraz kształtować, już od młodości, świadomego turystę i krajoznawcę. Warto dodać, że znaki graficzne wielu odznak można uznać za arcydzieła sztuki medalierskiej (Lewandowski 2008).

Odnaki turystyczne pojawiły się w latach 30. XX. wieku. W 1932 r. Polski Związek Narciarski ustanowił Odnakę Górską, a w 1935 r. w Polskim Towarzystwie Tatrzańskim powołano Górską Odnakę Turystyczną – dziś najpopularniejszą z odznak turystyki kwalifikowanej (Górska... 2008). PTTK zaadaptowało tę ideę i stworzyło własny system odznak turystyczno-krajoznawczych, który obecnie obejmuje całe spektrum turystyki kwalifikowanej i krajoznawstwa (ryc. 1). Według sprawozdawczości Zarządu Głównego PTTK liczba zdobytych odznak kształtuje się obecnie na poziomie około 38-45 tysięcy rocznie. Jest to o wiele mniej niż w latach 70. i 80. XX wieku, kiedy rocznie weryfikowano ponad 100 tysięcy odznak. Spadek ten należy wiązać z drastycznym zmniejszeniem się liczby członków PTTK po roku 1989 (Jabłoński 2003).

Pierwsza polska odznaka krajoznawcza – „Odnaka Turystyczna Ziemi Zachodnich” – powstała w 1959 roku. Najstarszą odznaką, którą można nadal zdobywać, jest „Miłośnik Roztocza”, ustanowiony przez Oddział PTTK w Zamościu w 1965 roku. W historii odznak krajoznawczych można wyróżnić dwa okresy. Do roku 1999 pieczę nad uchwalaniem regulaminów trzymały Zarząd Główny i Komisja Krajoznawcza PTTK. Po tym czasie jednostki organizacyjne Towarzystwa

Ryc. 1. System odznak turystyczno-krajoznawczych PTTK
Fig. 1. System of tourist badges in PTTK

uzyskały swobodę w ustanawianiu odznak krajoznawczych, co zaowocowało znacznym wzrostem nowych propozycji (Lewandowski 2008). Do roku 1999 ustanawiano średnio około 5 odznak rocznie. W ostatnim dziesięcioleciu, w jednym roku, przybywa przeciętnie ponad 15 nowych odznak. Rekordowy był rok 2008, kiedy to ustanowiono 34 odznaki. Szczególnie aktywny jest w tym względzie Oddział Wojskowy w Chełmie. Obecnie można zdobywać blisko 330 odznak (Lewandowski 2009, <http://www.msw-pttk.org.pl/odznaki/odznaki.html>).

Przyroda w odznakach krajoznawczych PTTK

Podział odznak krajoznawczych nie jest zadaniem łatwym. Można przyjąć kryterium zasięgu (ryc. 1) lub przynależności jednostki ustanawiającej (Lewandowski 2008, 2009). Dodatkowo nakłada się na to wielowątkowość tematyczna odznak, gdyż niejednokrotnie w celach ich ustanowienia wymieniane jest kilka zagadnień, co nastęrcza jeszcze większych trudności przy próbie klasyfikacji.

Poznawanie przyrody, jej walorów oraz sposobów i form ochrony dość często jest zawarte w celach ustanowienia odznaki krajoznawczej. Istnieje jednak tylko kilkanaście odznak, które ten temat podejmują jako myśl przewodnią (tab. 1).

Dąbrowski (2008) wymienia 16 odznak turystyczno-krajoznawczych propagujących poznawanie i ochronę walorów przyrodniczych naszego kraju. Ciężko się jednak zgodzić z faktem zaliczenia przez autora do tej grupy odznaki „Szlakiem Leśniczówek” Oddziału PTTK w Wodzisławiu Śląskim, która ewidentnie koncentruje się na zabytkach architektonicznych.

Najstarszą przyrodniczą odznaką krajoznawczą PTTK jest odznaka „Przyjaciół Naturalnego Środowiska” ustanowiona przez Oddział Kraków-Nowa Huta Miasto w roku 1976 roku. Jej zdobywanie polega na odwiedzeniu i poznaniu parków narodowych i krajobrazowych, rezerwatów przyrody, obszarów Natura 2000, leśnych kompleksów promocyjnych, stanowisk dokumentacyjnych, muzeów przyrodniczych i innych form ochrony przyrody. Podobny zakres obiektów, które należy zwiedzić, umieszczono w regulaminie odznaki „Turysta Przyrodnik”. Została ona ustanowiona w 1979 r. przez Komisję Ochrony Przyrody Zarządu Głównego PTTK. Jej ogólnopolski charakter i promocja sprawiły, że jest to najpopularniejsza przyrodnicza odznaka krajoznawcza. Przeciętnie zdobywa ją około 2-3 tysięcy osób (ryc. 2). W 2008 r., w ramach „Roku Przyrody w PTTK”, ustanowiono Jubileuszową Odznakę „Turysta Przyrodnik”. Aby ją zdobyć należało wypełnić normę na najniższy stopień odznaki „Turysta Przyrodnik”. Odznakę tę zdobyły 2 424 osoby (ryc. 2).

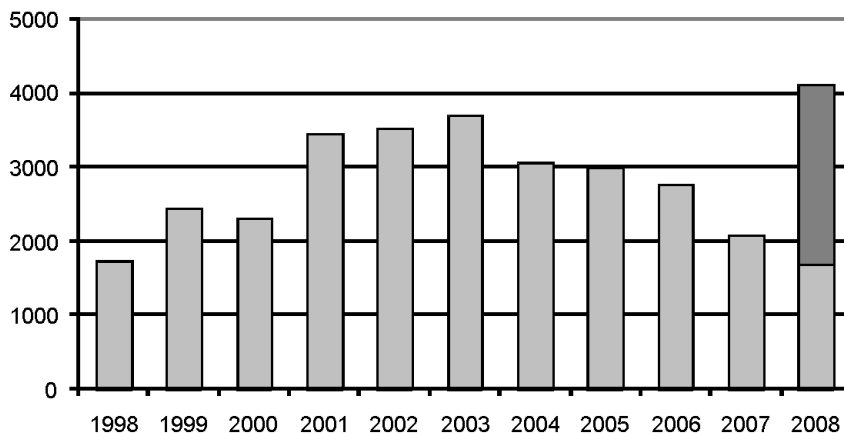
Tab. 1. Odznaki krajoznawcze PTTK propagujące poznanie i ochronę walorów przyrodniczych
Table 1. PTTK heritage-tourism badges propagating cognition and protection of nature attractions

L.p.	Nazwa odznaki	Rok ustanowienia	Jednostka ustanawiająca
1	Przyjaciel Naturalnego Środowiska	1976	O/Kraków-Nowa Huta Miasto
2	Turysta Przyrodnik	1979/2008*	Komisja Ochrony Przyrody ZG PTTK
3	Miłośnik Puszczy Kozienickiej	2005	O/Miejski w Radomiu
4	Turysta Geolog	2005	O/Świętokrzyski w Kielcach
5	Znam Parki Narodowe	2006	O/Wolski w Warszawie
6	Przyjaciel Parków Krajobrazowych	2006	Dyrektor Zespołu Parków Krajobrazowych Województwa Śląskiego
7	Turysta Przyrodnik Doliny Małej Panwi	2007	O/„Huta Andrzej” w Zawadzkiem
8	Miłośnik Parków Krajobrazowych Mazowsza	2007	O/Wolski w Warszawie
9	Szlakiem Parków Krajobrazowych	2007	O/przy Klubie Pomorskiego Okręgu Wojskowego
10	Miłośnik Puszczy Knyszyńskiej	2007	O/Regionalny w Białymstoku
11	Odznaka Turystyki Jaskiniowej	2007	O/Międzyuczelniany w Warszawie
12	Poznaj Parki Krajobrazowe w Polsce	2008	O/Wojskowy w Chełmie
13	Szlakiem Pomników Przyrody Powiatu Chełmskiego	2008	O/Wojskowy w Chełmie
14	Miłośnik Puszczy Świętokrzyskiej	2008	O/Miejski w Skarżysku-Kamiennej
15	Poznaj Osobliwości Przyrody w Polsce	2008	O/Wojskowy w Chełmie
16	Skarby Przyrody między Wisłą a Bugiem	2008	O/Wojskowy w Chełmie
17	Miłośnik Ogrodów Botanicznych, Arboretów i Palmiarni	2008	O/Wolski w Warszawie
18	Miłośnik Ogrodów Zoologicznych	2008	O/Wolski w Warszawie
19	Miłośnik Parków i Ogrodów	2008	O/Powiatu Żarskiego w Żarach
20	Szlakiem Parków Podworskich Powiatu Chełmskiego	2008	O/Wojskowy w Chełmie

*Jubileuszowa Odznaka „Turysta Przyrodnik” ustanowiona z okazji „Roku Przyrody w PTTK

Znaczący wzrost liczby przyrodniczych odznak krajoznawczych nastąpił w ostatnich latach. Szczególnie dużo odznak ustanowiono w 2008 r., który Zarząd Główny ogłosił „Rokiem Przyrody w PTTK”. Wprowadzono wówczas 10 odznak (tab. 1). Najaktywniejszymi twórcami nowych regulaminów są oddziały Wojskowy w Chełmie i Wolski w Warszawie. Potencjał tej formy promocji zauważyły również instytucje niezwiązane z PTTK. Własną odznakę ustanowił Dyrektor Zespołu Parków Krajobrazowych Województwa Śląskiego, a Regionalna Dyrekcja Lasów Państwowych w Radomiu wsparła powstanie odznaki „Miłośnik Puszczy Kozienickiej”.

Nowo tworzone regulaminy objęły swym zasięgiem poznanie walorów przyrodniczych i kulturowych parków narodowych („Znam Parki Narodowe”) i krajobrazowych („Miłośnik Parków

Ryc. 2. Liczba odznak „Turysta Przyrodnik” zdobytych w latach 1998-2008. Ciemny słupek oznacza Jubileuszową Odznakę „Turysta Przyrodnik” (na podstawie sprawozdań Zarządu Głównego PTTK)

Ryc. 2. Number of „Turysta Przyrodnik” badges collected in years 1998-2008. Darker colour indicates anniversary version of “Turysta Przyrodnik” badge (source: PTTK Executive Board reports)

Krajobrazowych Mazowsza”, „Szlakiem Parków Krajobrazowych”, „Przyjaciel Parków Krajobrazowych”, „Poznaj Parki Krajobrazowe w Polsce”). Z kolei O/Wojskowy w Chełmie propaguje swoją odznaką poznawanie pomników przyrody w powiecie chełmskim. Do uprawiania turystyki kwalifikowanej i zapoznania się z walorami przyrodniczymi puszczy Kozienickiej, Knyszyńskiej i Świętokrzyskiej zachęcają odznaki ustanowione w Radomiu, Białymstoku i Skarżysku-Kamiennym. W regulaminach tych odznak zawarte są wymogi odwiedzin w rezerwach przyrody czy muzeach przyrodniczych, przebycia ścieżek edukacyjnych lub poznania pomników przyrody znajdujących się na terenie tych kompleksów leśnych. Ciekawą propozycją są odznaki ustanowione przez oddziały Międzyuczelniany w Warszawie („Odznaka Turystyki Jaskiniowej”) i Świętokrzyski w Kielcach („Turysta Geolog”). Propagują one poznanie świata przyrody podziemnej przez odwiedzin w jaskiniach, kamieniołomach i rezerwach geologicznych. Dodatkowo szczególną uwagę zwracają na bezpieczeństwo uprawiania turystyki speleologicznej. Istnieje także grupa odznak, dzięki którym można zapoznać się z przyrodą przekształconą przez człowieka. Regulaminy przygotowane przez oddziały Wolski w Warszawie, Wojskowy w Chełmie i Powiatu Żarskiego w Żarach przewidują odwiedzin w ogrodach botanicznych i zoologicznych oraz poznanie parków i ogrodów powstałych przy rezydencjach.

Podsumowanie

Propagowanie poznawania walorów środowiska naturalnego naszego kraju stanowi ważny element działalności programowej PTTK, który jest realizowany między innymi przez odznaki krajoznawcze. Istniejące odznaki przyrodnicze pozwalają na szerokie zapoznanie się z różnymi formami ochrony przyrody oraz z najcenniejszymi atrakcjami przyrodniczymi Polski. Popularność tych odznak, szczególnie „Turysty Przyrodnika”, pozwala sądzić, że może to być dobry element edukacji przyrodniczej, którego wykorzystanie powinno się wspierać w celu zwiększania świadomości

mości ekologicznej społeczności. Mogą one również stać się produktami promocyjnymi parków narodowych lub krajobrazowych, reklamując ekoturystykę w poszczególnych instytucjach. Bogata oferta przyrodniczych odznak krajoznawczych PTTK umożliwia realizację tych postulatów zarówno w płaszczyźnie ogólnej, na poziomie krajowym, jak i w obrębie regionu czy też bezpośredniej okolicy.

Literatura

- Dąbrowski P. 2008. A B C ... turysty przyrodnika. PTTK. Warszawa.
- Gotowt-Jeziorska A. 2006. Prekursorzy ochrony przyrody w Polskim Towarzystwie Krajoznawczym. Ziemia: 185-194.
- Górska Odznaka Turystyczna PTTK. Odznaki Narciarskie PTTK – regulaminy, trasy punktowane. 2008. Centralny Ośrodek Turystyki Górskiej PTTK. Kraków.
- Jablóński E. 2003. 50 lat odznak turystyki kwalifikowanej i krajoznawczych w Polskim Towarzystwie Turystyczno-Krajoznawczym. Ziemia: 137-144.
- Konopacki G. 2001. Ochrona środowiska przyrodniczego i kulturowego a potrzeby współczesnej turystyki. Ziemia: 91-110.
- Kusmirek J. 2008. Tradycje ochrony przyrody w PTTK. Powrót do źródeł. W: Gotowt-Jeziorska A., Śledzińska J. (red.). Turystyka zrównoważona i ekoturystyka. PTTK. Warszawa: 165-172.
- Lewan M. 2004. Zarys dziejów turystyki w Polsce. Prosenia. Kraków.
- Lewandowski Z. 2008. Odznaki krajoznawcze i regionalne Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego. Wyższa Szkoła Społeczno-Przyrodnicza im. W. Pola. Lublin.
- Lewandowski Z. 2009. Odznaki krajoznawcze PTTK. W: Skowron W., Umiński J. (red.). Studia i materiały z dziejów krajoznawstwa polskiego – od PTK do PTTK. PTTK. Radom: 435-440.
- Rezolucja XVII Walnego Zjazdu PTTK w sprawie działań na rzecz przyrody i ochrony środowiska. 2009. http://pttk.pl/zycie/xvii/17_uchwaly.php (dostęp 25 września 2009, godz. 17:20)
- Szafrąński F. 2008. Edukacja przyrodnicza w PTTK. W: Gotowt-Jeziorska A., Śledzińska J. (red.). Turystyka zrównoważona i ekoturystyka. PTTK. Warszawa: 173-176.

Szymon Bijak

Komisja Krajoznawcza i Opieki nad Zabytkami,
O/Międzyuczelniany PTTK w Warszawie;
sz.bijak@gmail.com